

ТИРАСПОЛЬСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН: НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Дана характеристика довготривалих вогневих споруд Тираспольського укріпленого району. Встановлено, що будівництво оборонних споруд планувалось і здійснювалось у надзвичайній державній таємниці. Роботи проводились за спеціальним графіком, котрий був непорушним. Будівництво велось уночі. Працювати на оборонних спорудах довірялось тільки працівникам управління будівництва, військовослужбовцям-саперам та мобілізованому на будівельні роботи і добре перевіреному місцевому партійному і комсомольському активу.

Ключові слова: Тираспольський укріплений район, Дністер, кордон, гарнізон, кулемет «максим».

Коваль М.,
к.и.н., исполняющий обязанности Министра обороны Украины
г. Киев, Украина

ТИРАСПОЛЬСКИЙ УКРЕПЛЁННЫЙ РАЙОН: НАКАНУНЕ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Дана характеристика долговременных огневых сооружений Тираспольского укрепленного района. Выявлено, что строительство оборонительных сооружений планировалось и осуществлялось в совершенной тайне. Работы велись по специальному графику, который был незыблемым. Строительство велось ночью. Работать на оборонительных сооружениях доверяли только сотрудникам управления строительства, военнослужащим-саперам и мобилизованному на строительные работы и хорошо проверенному партийному и комсомольскому активу.

Ключевые слова: Тираспольский укрепленный район, Днестр, граница, гарнизон, пулемет «Максим».

Koval Michael

TYRASPOL FORTIFIED AREA: A DAY BEFORE THE GREAT PATRIOTIC WAR

The characteristic of long-term fire facilities of Tyraspil fortified area is given. It was revealed that the construction of fortifications was planned and conducted in complete secrecy. The work was carried out according to a special schedule, which was unshakable. The construction was carried out at night. To work on the defensive constructions of the trust only the employees in the office building, soldiers sappers and mobilized for construction work and well-tested party and Komsomol asset.

Key words: Tiraspol fortified area, Dniester, border, garrison, bullet pump «Maxim».

Тираспольський укріплений район № 82 розташовувався на Криворізькому напрямку Південно-Західного оперативно-стратегічного напрямку. Укріплений район мав завдання у взаємодії з Рибницьким УР (на правому фланзі), прикриваючись з фронту рікою Дністер і опираючись лівим флангом на Дністровський лиман, не допустити форсування військами противника ріки Дністер і прориву у напрямі Кишинів – Одеса та прикрити тираспольський і дубоссарський напрями [6].

16 квітня 1931 року начальник штабу РСЧА видав директиву № 053171 про проведення рекогносцировки з метою визначення вихідних даних для обладнання на лівому березі Дністра Тираспольського укріпленого району. 23 квітня 1931 року Револуційна Військова рада СРСР у своєму наказі № 007 чітко визначила завдання щодо проведення рекогносцировки і вибору рубежу для будівництва Тираспольського укріпленого району. Таким чином,

розпочався перший етап будівництва укріпленого району [2].

16 травня 1931 року комендант укріпленого району комбриг Тарасенко, на підставі проведеної рекогносцировки, доповів комісії Революційної Військової Ради СРСР по оборонному будівництву свої думки щодо визначення смуги оборони Тираспольського УР від устя річки Ягорлик до Кучурганського лиману з переднім краєм оборони по ріці Дністер. Після обміну думками, у цей же день, комісія затвердила рішення коменданта з поправками: «а) винести в район Беляєвського водопроводу декілька окремих довготривалих вогневих споруд; б) закрут Дністра навпроти Глинне, Коротне прикрити п'ятьма довготривалими вогневими спорудами, які звести безпосередньо на закруті ріки, а також побудувати декілька ДВС на річці Турунчук; в) після прикриття Спея-Токмазейського закруту три члени комісії голосували за винесення переднього краю оборони укріпленого району на ріці Дністер, а три чоловіки пропонували мати передній край по горловині; г) по Дороцькій дузі – закрити горловину, винісши на ріку Дністер дві-три легкі довготривалі вогневі споруди; д) на Маловацькому закруті передній край мати по берегу ріки Дністер» [2].

30 липня 1931 року начальник штабу РСЧА своєю директивою № 053230 затвердив присланий комендантом укріпленого району опрацьований за № 00103 на мапі проект довготривалого фортифікаційного забезпечення Тираспольського УР. Проект був затверджений з деякими змінами щодо розташування довготривалих вогневих споруд, із визначенням додаткового будівництва ще сімнадцяти довготривалих вогневих споруд, заміною типу дванадцяти ДВС та скороченням шести споруд [3].

5-10 травня 1932 року в укріпленому районі було проведено рекогносцирувальні роботи, за мету яких ставилось виявити недоліки в обладнанні Тираспольського УР і намітити заходи щодо їх усунення. Результати рекогносцировки були доведені до командувача військ Українського військового округу командарма 2 рангу І. Е. Якіра [1].

2 червня 1932 року командувач військ Українського військового округу командарм

2 рангу І. Е. Якір вислав на ім'я наркома оборони командарма 1 рангу К. Є. Ворошилова за № А/001722 проект додаткового будівництва в Тираспольському УР, розроблений на підставі проведеної рекогносцировки. У проекті пропонувалось підсилити укріплений район будівництвом 46 ДВС і 43 МС (мала споруда). Нарком оборони написав резолюцію «Затверджую з корективами начальника штабу і відповідно до мап, що додаються. Ворошилов» [6].

На кінець 1932 року будівництво запланованих довготривалих вогневих споруд Тираспольського укріпленого району було завершено. На будівництво укріпленого району було використано 13 593 101 карбованець 27 копійок [3].

Основними довготривалими вогневими спорудами Тираспольського укріпленого району були кулеметні ДВС різних типів, в основному побудовані таким чином, щоб їх вогнем перекривався мертвий простір сусідньої вогневої споруди [1].

Найширше застосування в Тираспольському укріпленому районі знайшли кулеметні одноповерхові ДВС типу М 2 і двоповерхові типу В. Двоповерхові кулеметні довготривалі вогневі споруди будувалися, виходячи з необхідності забезпечення ведення вогню в заданих секторах. Майже всі вони були розраховані на установку 3-4 станкових кулеметів по 1-2 у казематі. Найбільш часто зустрічався варіант з двома кулеметами у одному казематі для стрільби по суміжних секторах [5].

Окрім цих двох типів споруд, у Тираспольському УР було побудовано значну кількість одноповерхових ДВС, розділених стінами на окремі каземати і допоміжні приміщення. Вони сильно відрізнялися за конструкцією: від простих споруд, які мають тільки два бойових каземати (тип М 1), до великих споруд, які нараховують декілька бойових казематів і значну кількість допоміжних приміщень (тип В одноповерховий). Частина з них мала бетоновану галерею, яка вела від входу до крайньої амбразури [1].

На скелястих берегах ріки Дністер, крім того, були зведені довготривалі вогневі споруди флангового (косоприцільного) вогню, представлені декількома кулеметними

напівкапонірами. У Тираспольському укріпленому районі були побудовані ДВС флангового вогню двох типів: з одним бойовим казематом на два станкових кулемети і з двома казематами, розрахованими на установку одного станкового кулемета в кожному. Хоча споруди другого типу забезпечували велику захищеність кулеметним розрахункам, в укріпленому районі більш широко будувалися ДВС першого типу. Частина таких споруд мала ще одну додаткову амбразуру біля входу, а основною їх особливістю були бетонні укоси, які прикривали амбразури від фронтального обстрілу, та земляний насип з фронтальної сторони, який маскував усю споруду. Недоліком була необхідність постійного прикриття підступів до таких споруд вогнем інших ДВС або піхоти, оскільки в протилежному випадку сапери противника мали можливість доступу на дах споруди і до вентиляційної труби та перископу. Розміщувалися такі ДВС як по передньому краю, так і у глибині оборони [5].

Для ведення вогню по флангах використовувались також і одно амбразурні ДВС типу МС. Вони були одними з найпростіших споруд Тираспольського УР. Малі розміри дозволяли добре їх маскувати і застосовувати на місцевості. Взагалі, ці одно амбразурні кулеметні точки мали добрий горизонтальний, а через великий схил нижнього краю амбразур і вертикальний сектори обстрілу широко застосовувалися в ході війни. Товщина стін і перекриттів захищала кулеметний розрахунок від осколків і ударної хвилі, але абсолютно відкритий вхід був слабким місцем таких довготривалих фортифікаційних споруд. Ці споруди розташовувалися як на передньому краї, так і в глибині оборони, і прикривали вогнем підступи та підходи до більш великих довготривалих вогневих споруд, посилювали прикриття підступів до мосту через ріку Дністер, а також захищали проміжок між ДВС, який виявився через рельєф у мертвому просторі. На відміну від інших типів споруд, вони не мали фільтрувально-вентиляційного устаткування та артезіанської свердловини [2].

Єдиним видом споруд з повним круговим обстрілом були ДВС з броньованими дзвонами. Хоча їх побудовано було всього

декілька штук, вони відрізнялися кількістю казематів, розмірами броньованих дзвонів і товщиною броні, яка доходила до 200 мм. та забезпечувала захист від 155-мм. снарядів. Сам броньований дзвін кріпився до барабана, зібраного з верхнього і нижнього кілець, що скріплюються між собою стержнями. Уся конструкція заливалася бетоном і, маючи значну висоту, забезпечувала стійкість кріплення броньованого дзвону при попаданні снарядів [2].

З довготривалих артилерійських вогневих споруд найбільше розповсюдження у Тираспольському укріпленому районі мали двох амбразурні напівкапоніри типу В, озброєні двома 76,2-мм. казематними гарматами зразка 1902/1930 року на казематних лафетах зразка 1932 року. Вони встановлювались у броньованій плиті, яка складалась з двох половин, товщиною 30 мм з допомогою кулеподібної маски, яка мала перемінну товщину 20-25 мм. Ні ствол казематної гармати, ні її противідкатний пристрій не були захищені крицею, що знижувало живучість гармати у бою. Гарматна амбразура при обстрілі закривалась двадцяти міліметровим броньованим щитом, який піднімався і опускався за допомогою сталевого тросу, пропущеного через два металевих блоки. Усі казематні гармати були обладнані прицілами гарматними зразка 1930 року з оптичною прицільною трубкою типу «качєня». Боекомплект складав 100-120 снарядів на кожен казематну гармату. Артилерійські напівкапоніри, побудовані у 1938-1939 роках, були виключно двоповерхові, за своєю конструкцією ідентичні тим спорудам, які почали будувати на першому рубежі лінії Сталіна у цих же роках, тому вони мали охоронні (діаманті) рови перед артилерійськими амбразурами. Незважаючи на це, казематні гармати в цих АПК повинні були за планом встановлюватись старі, зразка 1902/1930 року на казематних лафетах 1932 року. Так, у двох новозбудованих артилерійських напівкапонірах почали монтувати плити основи для встановлення таких казематних гармат. Восени 1939 року, після виходу Червоної Армії на нові західні кордони, будівництво цих споруд було призупинено. Ні озброєння, ні внутрішнє обладнання в них не встановлювались. Уже після початку

бойових дій у червні 1941 року в декількох таких спорудах у наспіх підмурованих амбраурах розмістили станкові кулемети «максим» на польових станках Соколова [6].

Ще однією розповсюдженою спорудою у Тираспольському УР була – удавана довготривала вогнева споруда. Це невелика тонкостінна споруда з двома-трьома амбразурними та дверним отворами, яка, як правило, будувалась у центрі вогневого мішка, на добре видимих ділянках місцевості. При підході противника до визначеного рубежу з удаваної ДВС відкривали вогонь з кулеметів, який примушував тих, що наступають розгортатись у бойові порядки та підтягувати артилерію і тили. Коли починався артилерійський обстріл, бійці по ходу сполучення покидали удавану споруду і повертались до своєї ДВС, замаскованої неподалеку в очікуванні свого часу [2].

Командні і спостережні пункти у Тираспольському укріпленому районі будувались тільки типу М 2, причому у двох варіантах. Перший – будувався цілком із бетону і мало чим відрізнявся від типової трьох амбразурної кулеметної споруди. Такий зовнішній вигляд, мабуть, був покликаний необхідністю маскувати важливі об'єкти під звичайні бойові споруди. Основна різниця була у конструкції амбразур. Вони були нижчі, значно ширші і не мали штиря, на якому обертається кулеметна установка. У внутрішньому плануванні відмінність від бойових споруд полягала у відсутності поряд з амбразурою ніші для кулеметних лафетів. Однак при необхідності з них можна було вести вогонь з ручного кулемета. Крім того, вони мали польову радіостанцію, декілька телефонних апаратів та два перископи [2].

Другий – будувався декілька пізніше і мав броньований дзвін типу ГАУ, в якому було чотири оглядові щілини, що закривались зсередини герметичними броньованими заслінками. Під землею знаходилось чотири каземати, які були захищені зверху метровим пластом землі та 80-ти сантиметровим залізобетонним перекриттям на металевих двотаврових балках. Уздовж стін нижнього поверху були змонтовані труби водяного опалення. Висота казематів – 2-2,1 метра. Вхід і обладнання

типові для споруд, побудованих на першому етапі [2].

Мінні групи були побудовані тільки на першій (головній) смузі оборони Тираспольського укріпленого району. Виходячи з рельєфу місцевості та великих вапняних гір, розташованих на лівому (радянському) березі Дністра, у будівельників Тираспольського укріпленого району з'явилась унікальна можливість спорудження деякої кількості мінних груп бойові оголовки яких могли, використовуючи панівні висоти вести ефективний артилерійсько-кулеметний вогонь і на великій відстані забороняти противнику форсувати Дністер. Інженерні розробки, вибір місця будівництва мінних груп здійснювався спеціальним управлінням інженерної служби укріплених районів Київського особливого військового округу. У Тираспольському укріпленому районі будувалось шість мінних груп, серед них три великі: «Красна Гірка» в районі Григоріо-поля, а також «Східна міна» та «Західна міна» в районі Тирасполя [3].

Будівництво оборонних споруд планувалось і здійснювалось у надзвичайній державній таємниці. Роботи проводились за спеціальним графіком, котрий був непорушним. Будівництво велось уночі. Працювати на оборонних спорудах довірялось тільки працівникам управління будівництва, військовослужбовцям-саперам та мобілізованому на будівельні роботи і добре перевіреному місцевому партійному і комсомольському активу [6].

У маскуванні використовувались різноманітні методи. Якщо будівництво проходило у населеному пункті, то спочатку на місці будівництва встановлювався сарай, а вже в ньому копали котлован доту і ходи сполучення. Якщо це було поле – установлювалась копиця сіна чи соломи. Як тяглова сила використовувались воли, які, у порівнянні з кінями, були більш мовчазними і не порушували тишу. Усі безтарки змащувались і працювали безшумно. На будівництві об'єкта не допускались ніякі розмови, паління цигарок тощо. Суворо дотримувались заходи світломаскування. Навкруги будівництва об'єкта виставлялись парні прикордонні дозори. До ранку будівельні роботи припинялись [6].

Передній край головної смуги оборони Тираспольського укріпленого району проходив лівим берегом ріки Дністер по рубежу: устя річки Ягорлик, населені пункти Дубово, Гояни, Роги, Маловата, Коржево, Кочієрь, Дубоссари, Карантин, Кошниця, Погреб'є, Дороцьке, Григоріополь, Ташлик, Бутор, Спея, Красна Гірка, Типкани, Паркани, Тирасполь, Слобозія, Коротке, Глинне, Незвертайлівка, далі східним (лівим) берегом річки Турунчук – населені пункти Троїцьке, Яськи, Біляєвка, Маяки. На кінець 1932 року у Тираспольському укріпленому районі було обладнано дев'ять батальйонних районів оборони і два окремих ротних райони [7].

За планом будівництва укріпленого району у 1931-1932 рр. намічалось звести 287 ДВС і 3 мінні групи при використанні 32478 кубометрів залізобетону. Фактично побудовано 306 довготривалі вогневі споруди і 6 мінних груп, із загальною протяжністю галерей 888 м., в які вкладено 31932 кубічних метри залізобетону [2].

Необхідно зауважити, що напередодні Другої світової війни і вже після її початку розпочався другий етап будівництва УР «лінії Сталіна». Наприкінці травня – початку червня 1938 року з метою організації розгортання будівельних робіт в укріпленому районі працювала рекогносцирувальна комісія Інженерного управління штабу РСЧА. Ця комісія провела детальну рекогносцировку з метою визначення першочергових заходів з підсилення Тираспольського укріпленого району. Комісія зробила висновок, що в укріпленому районі необхідно першочергово провести підсилення трьох районів поблизу Тирасполя, населених пунктів Маяки, Біляєвка та населених пунктів Дубоссари, Карантин. На виконання заходів підсилення планувалось витратити 2 650 000 карбованців [2].

На 21 листопада 1940 року у Тираспольському укріпленому районі було обладнано 385 довготривалі вогневі споруди, з яких: артилерійських капонірів і напівкапонірів – 18, кулеметних довготривалих вогневих споруд – 202, кулеметних капонірів і напівкапонірів – 13, малих кулеметних споруд – 39, вогневих споруд з танковими баштами МС-1 – 26, мінних груп – 6, командних пунктів – 27, артилерійських спостережних пунктів – 5, довготривалих позицій важких артилерійських батарей – 1,

зарядних баз – 4, барбеток – 4, удаваних довготривалих вогневих споруд – 25 [7].

До складу гарнізону Тираспольського укріпленого району входили: управління коменданта укріпленого району, 150-та окрема рота зв'язку, 221-й автотранспортний взвод, 64-й окремих кулеметний батальйон, які дислокувалися в місті Тирасполь, 72-й окремих кулеметний батальйон – Дубоссари, 66-й окремих кулеметний батальйон – Гродненько, три штати для формування 65, 73 і 74-го окремих кулеметних батальйонів, 397-й артилерійський полк – Захар'ївка, 136-та окрема саперна рота – Слободзея Молдавська, одинадцять окремих взводів казематної артилерії, 44-й і 45-й окремі кінні взводи, склад боєприпасів. Комендантом Тираспольського укріпленого району був полковник Григорій Матвійович Коченов [7].

Гарнізон Тираспольського укріпленого району мав на озброєнні: станкових кулеметів «максим» – 630 (при штаті 602 шт.), ручних кулеметів Дегтярьова – 279 шт., гвинтівок – 2 378 шт., гвинтівочних патронів – 14 255 204 шт., (на 8 416 444 шт. більше штатної потреби), 76-мм казематних гармат – 27 шт., снарядів до 76-мм гармат – 14 707 шт. (на 707 шт. більше штатної потреби), перископів 4-кратних – 14 шт. (не вистачало до норми 197), перископів 10-кратних – 203 шт. (при нормі 35), радіостанцій – 5 шт., АК – 4 шт. (при нормі 7), радіостанцій – 6 шт., ПК – 48 шт. (при нормі 238), радіовузлів МРУ-3 при нормі 36 шт. – у наявності не було жодного, антени штирьові фідерні – 241 шт. (при нормі 476), катушки для кабелю – 103 шт. (при нормі 837) [7].

Як бачимо, Тираспольський УР був недоукомплектований основними засобами зв'язку, у першу чергу, радіо засобами, що призводило до зниження управлінської спроможності в усіх ланках укріпленого району.

Ось яку характеристику Тираспольському укріпленому району дали німецькі фахівці в 1942 році у своєму «Деншифті»: «Укріплений район Тирасполь. Завдання: недопущення форсування противником ріки Дністер і виходу до міста Одеса. Ураховуючи те що через Дністер існує небагато мостів, то укріплений район відіграє важливу роль у захисті залізничного мосту між Бендерами та Тирасполем.

Фортифікаційні споруди проходять уздовж східного берега Дністра до місця за 35 км. на південний схід від Тирасполя, де береги остаточно відходять і широкі заболочені низини обступають ріку. Уже під Тирасполем припиняється глибоко врізане вузьке русло ріки, долина ріки становиться 7-8 км. шириною та приймає частково болотистий характер. Місцевість у тилу – це степ. Довжина ділянки від 120-130 км, початкова глибина – 2-4 км. Роки будівництва – 1932-1933, два укріплені вузли мають довготривалі вогневі споруди з підземними ходами. У загальному було встановлено 309 довготривалих вогневих споруд. Розмиви командних пунктів, що знаходилися безпосередньо на березі, спостерігались також і тут. Саме у гирлі Дністра, на Дністровському лимані, закінчувалась лінія Сталіна, яка приєднувалась до берегових артилерійських батарей та охорони залізниці Одеси» [5].

Щодо частин та підрозділів, які входили до складу Тираспольського УР напередодні Великої Вітчизняної війни, то необхідно зазначити, що на 31 травня 1941 року в Тираспольському укріпленому районі було вжито всі необхідні заходи мобілізації. До складу гарнізону увійшли: 64, 65, 66, 72, 73 і 74-й окремі кулеметні батальйони; 397-й артилерійський полк; одинадцять взводів казематної артилерії; 150-й окремих батальйон зв'язку; 136-й окремих інженерний батальйон, 221-й окремих автотранспортний взвод [6].

Отже, після проведених мобілізаційних заходів особовий склад гарнізону Тираспольського укріпленого району нараховував більш ніж десять тисяч бійців і командирів. На озброєнні гарнізону укріпленого району знаходились: 632 станкових кулеметів «максим», 285 ручних кулеметів Дегтярьова, біля сотні артилерійських гармат різного калібру, 26 танків МС-1 (з 45-мм гарматою), 100 тракторів та біля трьох тисяч коней [4].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. РГВА. Фонд 36967. Матеріали по довготривалим вогневим спорудам існуючих укріплених районів. – Оп. 1. – Спр. 54.
2. Камінський В. Довготривалий сухопутний фронт СРСР (1927-1939) / В. Камінський // Редут. – 2005. – № 108. – 124 с.
3. ГДА СБ України. – Радянські органи Державної безпеки у 1939 – червні 1941 року. Документи 1309 с. Доповідна записка заступника наркома внутрішніх справ УРСР А.Кобулова секретарю ЦК КП(б) України М. Хрущову про стан Тираспольського укріпленого району 11 січня 1939 року. – 674-678 с.
4. Исаев А. В. От Дубно до Ростова. – М. : Изд-во «Транзиткнига», 2005. – 584 с.
5. Службовий документ по російським береговим укріпленням. – Берлін, 1942. – 690 с.
6. Коваль М. В. Довготривала фортифікація на теренах України напередодні та під час Другої світової війни. Міфи і реалії. – Ч. 5. – К., 2012. – 456 с.
7. Одесский Краснознаменный. – Кишинев : Изд-во «Картя Молдованяска», 1985. – 345 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.; *Тригуб П. М.*, д.і.н., проф.

© Коваль М. В., 2014

Дата надходження статті до редколегії 28.09.2013